

České dějiny nahrávají euroskeptikům

Svět kolem sebe interpretujeme podle svých vlastních zkušeností. Proto jej také svojí subjektivitou vždy zkreslujeme, říká psychoanalytik Michael Šebek. Není proto divu, že se nám i v demokracii objevuje stále tolik totalitních schémat.

Už osm let se podílíte na výcviku psychoanalytiků v zemích bývalého Sovětského svazu. Jak se tam psychoanalýze daří?

Řekl bych, že nyní velmi dobře. Psychoanalýza tam má svou tradici, ta ale byla přerušena v období stalinismu. V současné době je v zemích bývalého Sovětského svazu mnoho kandidátů, kteří absolvují výcvik v zahraničí, protože nemají nikoho, u koho by mohli projít osobní analýzou. Momentálně jich jezdí něco kolem čtyřiceti do Londýna, do Amsterdamu, do Švýcarska, do Německa a někteří jezdí i do Prahy. Dostal jsem před pár lety nabídku z Holandska, abych čtyřikrát za rok cestoval na týden do pobaltských států a abych tam několika lidem poskytl zkrácený výcvik v rozsahu asi padesáti hodin, aby okusili, jak vypadá psychoanalytický proces. Dva roky jsem takhle jezdil do Litvy a později do Lotyšska, což pro mě jako pro terapeuta z jiného kulturního prostředí byla zajímavá zkušenost.

Jak se tyto společnosti od nás liší?

Řekl bych, že postkomunismus je v těchto zemích ještě daleko výraznější, je zde větší kulturně-morální devastace a je pro ně těžší se od sovětské minulosti osamostatnit. Vznikaly tam někdy zajímavé situace, kdy si třeba všichni mysleli, že se mnou budou při terapeutických sesích pracovat anglicky, nechtěli pracovat rusky, chtěli se od ruského vlivu oddělit. Potom

foto autor

se ukázalo, že jejich angličtina je spíš třetí jazyk, který zase tak dobře neovládají, aby dokázali vyjádřit své prožitky, a proto naprostá většina z nich přeladila zpět na ruštinu, a já jsem měl výhodu, že jsem s nimi rusky mohl pracovat.

V současné době za mnou jezdí několik kandidátů psychoanalýzy z Moskvy a z Rígy. Je to pro mě velmi zajímavá transkulturní práce. Jste spojen s historií jejich země, učíte se ji poznávat prostřednictvím individuální psychické reality lidí, s nimiž pracujete. Analytický proces je velmi detailní práce se subjektivitou a najdete v ní všechno, včetně dějin národa zprostředkovaných zážitky v rodině.

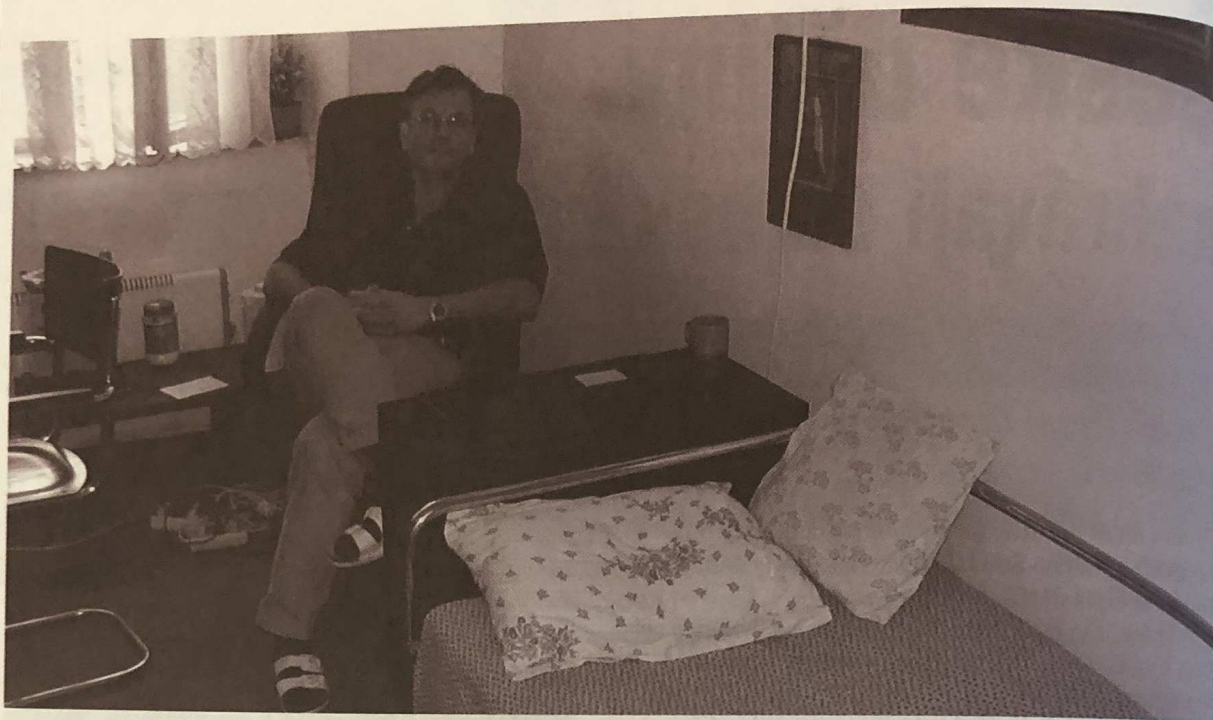
V čem je konkrétně vidět odlišný kulturní kontext?

V mnoha směrech. Třeba typ rodiny se od západoevropského modelu výrazně odlišuje. Postavení muže je obvykle paradoxně slabší než postavení ženy. Většinou to navíc není tak, že by v rodině vládla žena-matka sama, spíše vládne „bábuška“. Navíc měli tu smůlu, že ve velice malých bytech žilo třeba několik generací nebo několik rodin dohromady. V těchto podmínkách se proto třeba nevytvořily hranice mezi soukromým a veřejným prostorem, protože každý viděl každému do talíře. Sexualita dospělých se nedala úplně oddělit od dětského světa a nezřídka byla dětem doslova na očích. Proto si

Všichni vnější svět internalizujeme, vnější svět se tak stává součástí našeho vnitřního světa, ale ne jako jeho otisk, ale vždy jako jeho subjektivní, emocemi zabarvené zpracování. Když pouze zvnějšku vytvoříte novou formu styku mezi lidmi, budete mít stále tendence svůj starý svět vkládat do nového světa.

Michael Šebek (1946)

Absolvent katedry psychologie FF UK v Praze. Mnoho let pracoval jako klinický psycholog v různých psychiatrických zařízeních pro dospělé i děti, mimo jiné také na dětské psychiatrické klinice ve FN Motol. Věnoval se diagnostice (úpravy testů jako Stanford-Binetova škála, WAIS-R, je spoluautorem českého manuálu k Rorschachově metodě a dalších). V sedmdesátých letech absolvoval psychoanalytický výcvik a věnoval se psychoanalytické terapii. Od počátku devadesátých let vyučuje na 2. LF UK v Praze lékařskou psychologii a lékařskou etiku. Ve stejné době inicioval založení České společnosti pro psychoanalytickou psychoterapii (ČSPAP) a několik let byl v jejím čele. Nyní je prezidentem České psychoanalytické společnosti, tréninkovým a supervizním psychoanalytikem a asociovaným sekretářem výkonné rady Mezinárodní psychoanalytické asociace (I.P.A.). Publikuje v poslední době převážně v zahraničí. Je členem redakční rady Revue psychoanalytické psychoterapie, Psychoanalytic Inquiry, korespondujícím mezinárodním poradcem JAPA (The Journal of the American Psychoanalytical Association).

Demokracii dokáží ocenit ti, kteří si sami sebe dostatečně váží. Ti potom nechtějí, aby někdo něco říkal za ně. Sami cítí, že mají cenu a že má cenu i jejich hlas, i když ví, že je jenom jeden.

mnoho z nich nese traumatický zážitek opakovaného sexuálního aktu rodičů. Dalším problémem rodin je často se vyskytující alkoholismus nebo formy těžké traumatizace, které my ani pořádně neznáme. V pobaltských republikách stáli například občané země několikrát proti sobě, jedni bojovali třeba v ruské a druzí v německé armádě. Tisíce lidí byly odvezeny do gulagů. Rodiny byly nekompletní, někteří věznění se z gulagů vraceli a byli osobnostně narušení, identifikováni s agresorem. Po svém návratu nebyli většinou schopni rodinu udržet, protože se sami chovali agresivně. U nás se něco podobného sice dělo také, ale v daleko menším měřítku.

Může špatná sociální realita až tak zásadně změnit psychiku člověka?

Všichni vnější svět internalizujeme, vnější svět se tak stává součástí našeho vnitřního světa, ale ne jako jeho otisk, ale vždy jako jeho subjektivní, emocemi zabarvené zpracování. Sociální realitu vždy zkresluje vlastní subjektivitou. Náš pohled na svět pochopitelně ovlivňuje i naše chování. Když svět interpretujete jako zlý, což se může stát v případě, že zažijete nějakou křivdu, můžete si ji promítnout i do nové situace, v níž žádná křivda není. A tak se zase objeví nějaký nový „nepřítel“, který chce omezit vaši svobodu. Pokud cítíte potřebu se bránit, bráníte se proti útočníkovi a založíte konflikt. Může se stát, že to druhý člověk nemínil jako útok, třeba vás chtěl upozornit na nějaký důležitý fakt týkající se vašeho života. Existuje tisíc možných variant, jak takovou situaci interpretovat, ale budete-li traumatizován sadou agresivních zážitků, budete mít spíš tendenci vidět útočníka, a tím pádem svou interpretaci realitu zkreslíte. Všichni vykládáme svět zvnitřku na základě svých subjektivních zkušeností a motivací, a tak také všichni realitu zkresluje. S tím se nedá nic dělat.

S formativní vnější realitou přichází do styku dítě ještě dřív, než se narodí. Jestliže například budoucí matka prožívá stres, zažívá ho také dítě prostřednictvím tělesných procesů a i rušivých zvuků. Už v matčině břiše reaguje neklidem. Po narození potom realitu kolem sebe svébytným způsobem kóduje jako určitý druh emoční zkušenosti či schémat a ukládá ji do paměti. Už na základě této zkušenosti následně „interpretuje“ vnější svět. Takže je to neustálý koloběh zvnitřňování a promítání navenek, přičemž postupně vznikají ustálená schémata výkladu a prožívání světa.

Jak se může toto vnitřní nastavení člověka změnit?

Řekl bych, že první věc, která se u člověka objevuje, je jeho tendence svoje stará schémata přenášet a používat v nové situaci. V postkomunismu se pak děje to, že lidé přenášejí prvky totalitního myšlení a chování, které tak dobře popsal například Franz Kafka v Zámku a v Procesu, do demokratického prostředí. Když pouze zvnějšíku vytvoříte novou formu styku mezi lidmi, budete mít stále tendence svůj starý svět vkládat do nového světa. Toto postužení trvá léta. Sociální revoluce nevyvolá psychickou revoluci, spíše jen pomalejší evoluci. Dnes máme třináct let, co jsme se zbavili vnější totality, a stále máme tendenci přenášet Kafkův Zámek i Proces do současnosti. Zjevně nejde jen o minulý režim, myslím, že určitá interpretační schémata mají značně dlouhou historii. Slyšel jsem, jak se nějací lidé bavili o referendu a říkali: „Zase přijdou nějací cizáci a zase nám všechno vezmou.“ To je jakési zhuštění české dějinné zkušenosti, která se u nás předává z generace na generaci. Vzdát se části státní suverenity se jeví z tohoto hlediska jako nebezpečné. Tato forma percepce je myslím pro nás docela charakteristická a „imunita“ vůči ní není velká. Máme v sobě nedůvěru, někdo ji dokáže zpracovat optimističtěji a věří, že budoucnost bude lepší a že se minulost opakovat nebude a někdo tomu nevěří. Českým euroskeptikům české dějiny skutečně nahrávají.

Referendum se propaguje jako nástroj, prostřednictvím kterého mohou rozhodovat o osudu své země sami občané. Jsou skutečně lidé schopni rozhodovat sami?

Myslím si, že v populaci existují mezi lidmi a jejich schopnostmi rozhodovat velké rozdíly. To dobře známe z daleko běžnějších situací, kdy například lékař v rámci partnerského léčebného modelu, který odpovídá současné lékařské etice a který přiznává pacientovi autonomii, předkládá pacientovi různé varianty péče a pacient může být zmaten a raději deleguje moc nad sebou lékaři, když například říká: „Pane doktore, vy víte lépe, co je pro mě dobré, rozhodněte to sám.“ Někteří pacienti ale nejsou zúzkostněni svobodou, naopak, velice si ji považují a odpoví třeba: „To je výborné, že mi dáváte na vybranou, já si to ještě rozmyslím a potom vám řeknu.“ Velice záleží na informovanosti a také na

osobnostní zralosti. Kdo je méně zralý, má sklon nechávat o sobě rozhodovat druhé. Při rozhodování v referendu se možná rozhodování raději vyhne a nehlasuje pro žádnou variantu a nebo se nechá lehce zmanipulovat. Tím nechci říci, že všichni, kdo se vyhnuli referendu, jsou osobnostně nezralí. Pro některé je ale tato forma svobody neúnosná a nebo bezcenná.

Bylo také dost lidí, kteří k referendu nešli, protože měli pocit, že nejsou dostatečně významní jako individua, a to souvisí s celým problémem demokracie. Demokracii totiž dokáží ocenit ti, kteří si sami sebe dostatečně váží. Ti potom nechtějí, aby někdo něco říkal za ně. Sami cítí, že mají cenu a že má cenu i jejich hlas, i když ví, že je jenom jeden. V zásadě znají svá občanská práva a cení si jich. Demokracie je aktivní účast na všeobecném dění ve společnosti. Pro postkomunistické země je typické, že většina populace nedospěla do fáze, kdy si občanská práva uvědomuje, cení si jich a věří, že jsou tato práva respektována druhými.

V historii psychoanalýzy je několik prací o demokracii a totalitě. Třeba Donald Winnicott po válce napsal, že demokracie je neudržitelná, jestliže v sociální jednotce – státě, národě – není dostatečný počet zralých individuí, kteří si uvědomují, jak svá práva použít. Na to, abyste dokázal využít demokracii, musíte být svobodný, a to především vnitřně. Je to právě vnitřní svoboda, která zakládá svobodu rozhodování a jednání. A pokud je člověk například zatížený vnitřním konfliktem, není svobodný. Také nezralý člověk není svobodný, protože není celý, a proto hledá autoritu vně sebe, neboť sám neví, nerozumí, je úzkostný a potřebuje někoho, kdo by rozhodoval za něj. Situace ne nepodobná dítěti. Z jistého pohledu je psychoanalytická léčba cestou zranění ke vnitřní, a tím také vnější svobodě.

Jak se může posttotalitní myšlení změnit?

Musíme spoléhat na to, že staré vnitřní objekty a stará schémata přeci jenom stárnou, i když některé mají tendenci přetrvávat staletí i tisíciletí. Zabývám se už několik let teorií totalitního objektu, což je primitivní vnitřní objekt, který je vlastní člověku možná už pár tisíc let. Je odvozen od určitého stadia v psychickém vývoji, kterým jsme si všichni prošli. Když jsme byli ještě malinkatí, rodič byl pro nás strašně velký a my jsme mu připisovali absolutní moc. Řekl bych, že rané rodičovské objekty s nábojem obrovské moci jsou v podstatě živé totalitní objekty. Později se transformují. Vidíme, že rodiče nejsou tak mocní, i my jako děti získáme určitou moc a vyrovnáváme se s rodiči, ale totalitní objekt v nás částečně zůstává.

Dobře je to vidět v Platónově Republice. Platón třeba říká, že tyran může existovat, protože má psychickou podporu ostatních lidí. Nepřijde a jednoduše nepokorí ostatní. Aby mohl zůstat tyranem, musí zhmotňovat alespoň některá lidská přání. Lidé kolem něj v sobě musí mít totalitní nebo tyranský objekt, který on reprezentuje. Platón šel ještě dál, když říkal, že demokracie se s tyranii střídá. Vytvořil tak vlastně první teorii dějin.

Tyranie vždycky po určité době přejde v demokracii a demokracie se vždycky nakonec zhroutí a přemění v tyranii. Lidé ve společnosti fluktuují mezi známým laskavým objektem, který je má rád a poskytuje jim prostor a svobodu, což je také jeden ze zážitků z rodiny, a primitivním totalitním a supermocným rodičem, pod jehož ochranu se uchylují a pod nímž také trpí. A tak se to v dějinách pořád střídá. Samozřejmě by bylo lepší, kdyby se demokracie dala udržet a taková možnost doufejme i je.

Typickou vlastností totalitního objektu je to, že vede monolog. Vidíte to také v posttotalitních systémech, například při parlamentním jednání, kdy máte někdy pocit, že se jedná jen o monology jednotlivých poslanců, ale objevuje se to i v běžném životě, kdykoli se lidé prostě neposlouchají. Když se děti, které vyrostou v rodinách, v nichž převládá totalitní atmosféra, dostanou jako pacienti na psychoanalytické lůžko, jsou překvapeni, že je psychoanalytik vůbec poslouchá a pamatuje si, co říkali. Nezažili, že by jim rodiče skutečně naslouchali, vciťovali se do nich a rozuměli jim. Rodiče jim řekli: „Takhle to bude a já vím nejlíp, co potřebuješ.“ A to je celé totalitní schéma v kostce. Aby mohla vzniknout demokracie, museli mít lidé v sobě vnitřní reprezentaci totalitního systému, protože demokracie je reakce na totalitní systém, je to rozdělení původně autokratické moci. To znamená, že demokracie má vždycky v pozadí totalitarismus a nějak s ním bojuje a bojí se ho.

Jako například v případě obav z terorismu...

Sto procentně. To je vlastně strach z moci, která se před ničím nezastaví, která nejde do dialogu a smrt je pro ni cennější než život. Třeba řešení situace v Palestině – začít dialog znamená připustit kompromis jako možnost. Dialog je v podstatě ústup z mocenské pozice k nalezení dohody. Totalitní systém žádnou dohodu nezná, proto je v něm také běžná nezákonnost – panovník se rozhodne, že zabije padesát svých odpůrců, jak se to dělo třeba v Iráku. V tom jsou si všechny totalitní systémy naprosto podobné. Objevuje se v nich svévole, zákon je spíš atrapa a tyran si dělá, co chce.

Proč se člověk odvrací od demokracie a přiklání se k totalitnímu systému? Je unavený z laskavého rodiče, který mu dává svobodu a prostor?

O tom existuje mnoho teorií. Hannah Arendtová napsala zevrubné pojednání o totalitarismu – Původ totalitarismu. Vychází například z toho, že ho lze v širokých společenských podmínkách oživit sociálním systémem, který marginalizuje hodně lidí. Například přijdou o práci a nemohou žádnou dostat nebo žijí v bídných podmínkách bez jakékoli naděje na jejich zlepšení. Tito lidé potřebují někoho, kdo by se za ně postavil, kdo by je spasil, a čím více lidí je marginalizováno, tím jsou lepší podmínky pro to, aby přišel nějaký diktátor nebo jen – jak se dnes říká – populistický politik. Ten jim slíbí, že to všechno změní, a lidé za ním půjdou. Takže budoucí diktátor nebo autoritářský politik se vlastně na počátku, ale často i později, prezentuje tak, jako by byl laskavý rodič, který přináší svobodu. Demokracie se psychologicky týká více vztahů mezi „sourozenci“ než mezi „rodiči a dětmi“. Mezi rodiči a dětmi není rovnost, ale sourozenci se velmi starají o svoji rovnost nebo nerovnost. Maximum rovnosti přiznává referendum, ale je hodně závislé na míře informovanosti voličů o věci, o které mají rozhodovat. Je dobré, že k referendu o vstupu do Evropské unie přišla více než polovina možných voličů. Všimněte si, jak se změnilo noviny po referendu. Najednou začaly tisknout podrobnější a snad i objektivnější informace o Evropské unii, což do určité míry mohly udělat už předtím. Pořád je tu strach z toho, že pokud dáme lidem zevrubné informace, ztratíme moc a sílu. Strach z veřejnosti je ovšem typický pro všechny více nebo méně totalitní režimy. Vývoj směrem k demokracii se zřejmě neobejde bez zbytků totalitních příměsí.

Jakub Hučín

Lidé ve společnosti fluktuují mezi známým laskavým objektem, který je má rád a poskytuje jim prostor a svobodu, což je také jeden ze zážitků z rodiny, a primitivním totalitním a supermocným rodičem, pod jehož ochranu se uchylují a pod nímž také trpí.